

13:00-15:30

Panel / Özgür İrade: Bir Tema Üzerine Varsayımlar

Batı Düşünce Tarihi Sürecinde İrade Özgürlüğü

Atilla Erdemli

İrade, insanın herhangi bir durumda bir davranışa (bir şeyi istemeye, reddetmeye, yapmaya veya yapmamaya) karar vermesi ve kararı uyarınca davranmasıdır. İrade insanın kendi yaşamına kendisinin yön vermesini sağlar. İnsan dışındaki hiç bir canlı kendi yaşamını kendisi kuramaz: Ancak içgüdülerinin kendiliğinden verdiği komutlar uyarınca davranırlar. Bu canlıların çevre ve varlık yapıları da içgüdülerine uygundur. Böylece irade insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir ve insanı diğer canlılardan ayıran bir başka önemli özellik olan özgürlükle bütünleşir.

İrade özgürlüğü, insanın istemelerinin kararlarının kendisine ait olmasıdır. Bu insanın sahip olduğu bir kuvvettir. Ne var ki, hayvanların güdüsel davranışlarda olduğu gibi bir içten zorunluluk değildir. İrade özgürlüğü insanın sahip olduğu bir olanaktır. Birey bu erki az veya çok kullanabilir ya da kullanamaz; kimileri yetesiye kullanırlar, kimileri iyi, güzel, doğru olanı bilmesine karşın değişik nedenlerle buna uygun davranamazlar; çok zaman doğru olan kararı verir, ona uygun davranışı gösteremezler. Öte yandan irade özgürlüğünü kısıtlayan, engelleyen ve hatta ortadan kaldıran değişik güçler bulunmaktadır. Sözelimi Spinoza'nın Etika'da ele aldığı duygulanımlar (affektionlar), Kant'ın aydınlanma bağlamında ele aldığı geleneklerin veya alışkanlıkların rahatlığına kendini bırakma gibi.

İrade özgürlüğünün yetesiye kullanılması bireyi bağımsız ya da kendisine bağımlı (autonom) kılar. İrade özgürlüğü insanın kararlarında ve eyleminde kendisine dayanmasıdır: Ayrı deyişle bu insan kararlarını kendisi alarak yaşıyor, yaşamasına kendisi yön veriyor ve yaşamasından kendisi sorumlu oluyor demektir. Sorumluluk bireyin kendi eyleminin sonuçlarını kabul etmesidir ve ona katlanmasıdır. Bu eylemin sonuçları bakımındandır; bir de eylemin hazırlanışı bakımından sorumluluk vardır ve bu da irade özgürlüğü ile sağlam ilişkiler gösterir. Bireyin bir kararı almadan önce düşünmesi, araştırması, olası sonuçları gözden geçirmesi ve sonra en uygun olanı kendisinin bulup gerçekleştirmeye geçmeden önce ana karar vermesi de bir sorumluluktur. Bu nedenlerle karar verme sorumluluğu ve katlanma sorumluluğu irade özgürlüğü için –olmazsa olmaz türden- tamamlayıcıdır.

Batı Düşünce Tarihinde İrade Özgürlüğü değişik evren, bilgi ve yaşama anlayışlarına uyarınca ele alınmıştır. Bunları birkaç örnekle görebiliriz.

Sokrates, özgürlük ile irade özgürlüğünü içiçe kullanmaktaydı. Onun anlayışına göre özgürlük seçme özgürlüğüydü. Seçim doğru, sağlam, güvenilir bilgilerle, sanılar, öyle olduğunu zannettiğimiz kanaatler arasında yapılacaktı. İnsanlar genellikle eksik bilgilerden ötürü yanılırlar. Eksik bilgiler, sanı (doxa)lar insanın özgürlüğünü kırarlar. Özgür eylem ancak bilerek, sağlam bilgi (episteme) lerle gerçekleşebilir. Doğru bilgiye dayanan eylem aynı zamanda erdemlidir; çünkü erdem yanlış, eksik bilgiler ile ortaya çıkmaz. Sağlam bilgilerle dayanan yaşama yalnızca özgür ve erdemli bir yaşama değildir. Orada insan yaşamının en temel ereği olan mutluluğa da ulaşmış olur. Bu nedenlerle irade özgürlüğü temelde yaşamının

dayanacağı bilginin seçiminde ortaya çıkmaktadır. Buradan değişik yaşama biçimleri kendisini gösterir.

Platon'un irade özgürlüğü anlayışı Sokratesci çizgide gelişir. Platon için de erdem bilgiye dayanır ve erdemli yaşayan mutlu olur. Sokrates'in bir savını Platon da sürdürür: Özgür davranış ahlaka uygundur, özgür olmayan davranış ahlaka aykırıdır. Böylece özgürlüğünün varlık alanı ortaya çıkar: Ahlak. İnsanın seçme özgürlüğü burada önem kazanmaktadır. İnsan doğru olan ile doğru olmayanı ayırabilecek güçtedir ve bu gücünü kullanmalıdır; Platon Menon dialoğunda bunun örneğini verir. Platon'a göre seçme özgürlüğü insana bir sorumluluk yüklemektedir. İnsan önce doğru bilginin yolunu seçecektir, sonra o yolda yürüyecektir ve o yolda yürüdükçe birey hem ahlakça yetkinleşecek ve hem de mutlu olacaktır (şölen>Symosion Dialoğu). Böylece Platon Felsefesinde Irade Özgürlüğü yaşama yolunu seçme özgürlüğü olarak ortaya çıkmaktadır. Devlet bireyinin bu yoldaki çabalarında ona destek verir Bireye verilebilecek en iyi destek eğitimidir. Eğitim olmadan irade özgürlüğü rastlantısalıdır.

Augustinus'a göre Tanrı evreni kendi özgür iradesi ile yaratmıştır. Tanrı insana da özgürlük vermiştir, fakat insan bununla günah işlemiş ve bu nedenle cezalandırılmıştır. Bu günah ve kibir insana soydan geçmektedir. Kötülüğe tutsak olan insan bu durumdan yalnızca Tanrı'nın lütfu ile kurtulabilir. İnsanın özgürlüğü buna bağlıdır; değilse insan iradesi özgürlüğünü kendisi yaratamaz. Irade özgürlüğü insana verilir. Ne var ki, Tanrı bu lütfu her insana vermez, seçer ve belli insanları lütfundan yararlandırır.

Spinoza'ya göre irade özgürlüğü iki yanlıdır. Mutlak Irade Özgürlüğü ve Yaşama Ülküsü olarak Irade Özgürlüğü. Spinoza'ya göre özgürlük Tanrı'nın bir tanımında bulunan bir özelliktir. Tanrı mutlak olarak özgürdür. Bu Tanrı'nın yaratma özgürlüğüdür. Spinoza, Augustinus'ta olduğu gibi bir Tanrı var bir de yarattıkları var biçiminde düşünmüyor. Tanrı ya da Doğa (deus sive natura) anlayışı uyarınca Tanrı evrendedir ya da evren Tanrı'dır. İnsan bir var olan (sonlu modus) olarak Tanrı'nın bir uzantısıdır; ayrı deyişle kendi öz varlığı kadar Tanrıdır. Birey eğer bu öz varlığına göre yaşayacak olursa erdemli ve mutlu bir yaşamaya ulaşır. Mutlu olmanın koşulu bilmek ve özgürlüktür. Özgürlük bireyin içindeki Tanrı olarak yaşamasıdır. Böyle bir yaşama için birey yalnızdır. Irade özgürlüğü burada ortaya çıkar. Birey onu olumsuzla götüren duygulanımlarına kapılacak olursa bir köle yaşamı sürer; çünkü hırs, kin ve nefret, gurur, para, mevki, ün ve ünvan çekicidir, bağlayıcıdır. Tanrı ise özgür ve özgürlük ister.

Kant'a göre insan kendi yasasını kendisi koyduğu zaman özgürdür. Bu durum akıllı bulunan her varlık için geçerlidir; çünkü yasa koymak ancak akıl işidir. Kendi yasasını kendisi koymak özerklik (autonomi) dir. Akıl sahibi varlığın özü özerktir. Akıl kendisi için olan yasa bir kesin buyruk (kategorischer Imperativ) olarak ortaya kor. Burada bir dağılma ya da bireylere parçalanma söz konusu değildir; çünkü aklın belirlediği buyruğun bütün insanları kucaklayacak genel geçer bir yasa olması gerekmektedir. Kanıt bunu şöyle dile getirir. "öyle davran ki, davranışını yöneten ölçüt (maksim) bütün insanlar için geçerli olsun!" Kesin buyruğun gerçekleşmesinin koşulu irade özgürlüğüdür. Iradenin özgür olmaması durumunda onu bir başka güç yönetiyor olabilir. Bağımlı bir irade ahlaki kuramaz. Ahlakın taşıyıcısı irade özgürlüğüdür. Irade özgürlüğü aynı zamanda doğanın üzerine çıkmaktadır. İnsan bedeniyle doğaya bağlıdır; irade özgürlüğü ya da özer olarak yaşadığında, kendi yasasına uymakta ve böylece insanlıkla bütünleşmektedir.

Varoluşçu Felsefe, kökleri oldukça eskiye gitmekle beraber, yaşanan acı ve çarpıcı olaylar nedeniyle 20. Yy.'da yeniden canlanma ve yaşamayı sorgulama olanağı bulmuştur. Varoluşçu düşüncede esas olan varoluştur. Doğada yalnızca insanın varolma olanağı bulunmaktadır. Dolayısıyla insan varoluşa sahiptir, fakat onu ortaya çıkartması kendisine kalmıştır. Hazır bir varoluş yoktur. Varoluşun ortaya çıkabilmesi için özgürlük gerekir. Varoluş kendisini özgürlük içinde sürekli olarak yaratır. Özgürlük ile varoluş arasında süreklince birbirinde temellenme bulunmaktadır. Burada bireyin durumu nedir? İnsan dünyada ve insanlar arasında kendi durumu olarak bulunur. Örneğin bu Heidegger'de burada olan (Dasein)dir. Burada olan ölümü duyan bir varlıktır ve o ya belirsiz olan topluma sığınacak ve kendisini yitiricesine zamanını tüketecektir ya da kendisini belirsiz olandan sıyrıp varoluşuna dönebilecektir. Burada ona özgürlüğünü seslenen ise vicdandır, kaygıdır, olumsuzluktur ve sonra da karanlıktır. Böylece insan özgürlüğünü elde eder. Özgürlükle bütünleşen irade bireyin kendisini varoluşa yöneltmesidir. Sartre özgürlüğü kendisi için şey'e yani insana özdeş görür. Özgürlüğe giden yol, Sartre'da içdaralması'ndan geçmektedir. Karl Jaspers, Gabriel Marcel gibi değişik varoluşçular özgürlüğü ve irade özgürlüğünü bireyin kendisini yaratmasında bulunmaktadır.